

URARTU MİTOLOJİSİ ÜZERİNE BİR DENEME

Oktay BELLİ

Bugüne değin ele geçirilen çivi yazın Urartu belgelerinde hukuksal, sosyal ve kuttören (rituel) konularına yer verilmediği gibi, mitolojik konulara da değinilmemiştir. Bu nedenle Urartu mitolojisi, Sümer, Babil, Assur, Hurri, ve Hitit mitlerinin tersine, günümüze değin çözümlenemeyen bilmeceli özelliğini korumaktadır. Ancak her ne kadar çivi yazılı Urartu belgelerinde mitolojik konularla ilgili en küçük bir belgeye rastlanılmamasına karşın, zengin Urartu resim sanatı bu eksikliği bir ölçüde de olsa gidermekte, dinsel içerikli yazılı metinlerde geçmeyen bazı yönlerin açıklanmasına yardım etmekte ve küçümsenemeyecek değerli malzemeler sunmaktadır¹. Örneğin bazı mühür, mühür baskıları ile tunçtan yapılmış madeni eşyaların üzerine insan-hayvan organlarının birleşmesiyle oluşan doğa dışı yaratıklar, birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan ürkünç mitolojik yaratıklar, bunların kendi aralarında savaşı ya da bu tür karışık yaratıklara karşı verilen savaşı içereren sahneler betimlenmiştir. Sevilerek betimlenen bu ilginç sahneler, günlük yaşamın sorunlarından daha derinde yatan Urartu toplumu insanının gizemli düşüncelerini, dinsel inanç ve yaşama bakış açılarını yansıtmaktadır. Daha genel bir deyimle bu sahneler, eski bir Doğu devleti olan Urartu toplumunu besleyen efsaneleri resimlendirdiği gibi, içerik olarak da ideolojik ve mitolojik konuları kapsamaktadır. Çünkü tüm eskiçağ devletlerinde olduğu gibi, Urartu toplumunda da mitoloji, Urartu sanatının yalnızca malzeme deposu değil, aynı zamanda temelini oluşturur². Ancak yazılı belgele-

1 B.B. Piotrovskii, *Il Regno di Van* 1966, 328.; aynı yaz., «Urartu Dini», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 23, 1965, 46.

2 O. Belli, «Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açından Eleştirisi Üzerine Bir Deneme», *Anadolu Araştırmaları* VI, 1978, 70.

rin eksikliğinin yanı sıra, mitolojik konuları yansıtan malzemenin yetersizliği de, Urartu mitolojisini içinden çıkılamayacak derecede zorlaştırmakta ve ilgi çekici birkaç gizemli sahnenin içeriğinin yorumlanmasını engellemektedir.

Eđer biz Urartu sanatını besleyen, hatta bu sanatın özünü oluşturan Urartu toplumu insanının dūřünce, dinsel inanç ve mitolojisini bilirsek, görkemli sarayları, tapınakları, kült merkezlerini, kabartmaları, askeri donatımı, mühürler ile çeşitli sanat eşyalarını süsleyen dinsel ve büyüsel içerikli bezeme öğelerinin anlamını daha kolay yorumlayabiliriz. Çünkü insanların anlaşılmasında bir araç olarak kullanılan sanatı, ya içinde geliştiği ekonomik ve teknik üretim ya da toplumsal ilişki ve gereksinmeler belirler³. Dolayısıyla sanat ve sanat yapıtlarını çeşitli biçimlerde etkileyen Urartu toplumuna egemen dinsel ve büyüsel inançlar ile mitolojik konulardır. Bu nedenle Urartu krallığının görkemli sanatını yönlendiren ve bu sanatın temelini oluşturan dinsel ve büyüsel inançlar ile mitolojisini bilemezsek, bu dönem sanatının gizemli içeriğini kesinlikle anlayamayız⁴.

Eski Dođu devletlerini oluşturan Sümer, Hitit, Assur, Urartu, Ahamenid ve bu uygarlıkların etkilediği komşu toplulukların önemli ortak özelliklerinden biri de, bu topluluklar arasında çarpıcı bir kültür benzerliğinin ya da yakınlaşmasının olduğudur. Birbirinden dağlarla yalıtılan çok geniş ve değişik coğrafi bölgelerde yaşayan bu topluluklardaki dil ve etnik ayrılıklara karşın, eski Dođu dünyası insanların dinsel inanç ve efsaneleri de şaşılacak düzeyde benzerlik gösterir. Farklı coğrafi ortamda ve az çok değişik kültür bölgelerinde yaşayan etnik toplulukların yaşama bakış açıları ile dūřnce, inanç ve mitolojilerindeki benzerlik ise, benzer sosyo-ekonomik koşulların, benzer yaşam biçimi ve benzer kültürel gelişimin bir ürünü olmalıdır.

3 O. Belli, *Aynı Eser*, 68.

4 Urartu resim sanatının oluşmasında önemli bir yeri olan Urartu ncesi uygarlıklardan Hurri kültürü ile Yeni Assur, Geç Hitit, Suriye, Babil ve öteki komşu bölgelerdeki kültürlerin Urartu sanatı üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya çıkarabilirsek, bir lde de olsa zmlenemiyen gizemli Urartu sanatının içeriğini daha kolay yorumlayabiliriz.

Tüm eski Doğu toplumlarının mitolojisi, eski Doğu dünyası sanatının ön koşuludur; başka bir deyişle, doğa ve toplum olayları halkın imge gücü tarafından «sanatsal bir biçimde» özümlenmiştir. Çünkü bu çağlardaki ilkel düşünce, tümüyle algısal bilgi düzeyindedir. Uygar düşüncenin tersine somut ve öznel, soyutlama gücünden yoksundur. Toplumsal pratik düzeyi pek yüksek olmayan bir döneme rastladığından dolayı da bu tür ilkel düşünce, gerçeklik karşısında bilgisel bir tutumdan çok, duyumsal bir tutumu yansıtır. Bu nedenle ilkel insana özgü bir düşünce biçimi olan mitolojik düşünce de, algısal, öznel ve her kalıba sokulabilen bir düşünce biçimidir. Bu tür düşünce daha sonra asil, köylü ve kölelerden oluşan sınıflı toplumlarda, yerini bir yandan ussal ve bilimsel düşünceye, öte yandan dinsel doğmaya bıraktığı gibi, sanatın hammaddesi haline geldiği estetik düşünceye de bırakır. Kısaca mitoloji, imge ile bilimsel düşüncenin en basit şeklinin kendine özgü bir karışımıdır.

Eski çağdaki toplumlar tarafından sevilerek benimsenen mitolojiler, düşsel bir biçimde, insanların doğa güçlerini alt edişini ve onlar üzerinde egemenlik kurmasını dile getirirler. Bu nedenle bütün mitolojiler, *doğa güçlerini imge gücünün içinde ve imge gücü yoluyla bağımlı kalar, denetler ve biçimlendirir. İnsanoğlu, doğa güçlerini gerçekten egemenliği altına aldığı anda, mitoloji ortadan kaybolur.* Bu yüzden tüm eski çağ toplumları tarafından sanatsal bir biçimde özümленerek nesnelleştirilen doğa ve toplum olaylarına, insanlar ancak imge gücünün içinde ve imge gücü yoluyla boyun eğdirilebiliyorlardı. Çünkü bu çağlarda bilinçli bir aldatmaca dünyası olan sanat dünyası, hammaddesini algısal bilgi alanından edinmesine karşın, sanatçıların düşüncesi daha yüksek düzeydedir. Sanatçıların görevi; insanları coşkusal bir kurtuluşa kavuşturdukları ve böylece gerçeklikle savaşmak için yeni bir güç kazandıkları bir düş dünyasına götürmektir⁵. Bu nedenle doğa ile her türlü mitolojik ilişkinin dışında kalabilen, gelişme aşamasına ulaşmış olan ve bu bakımdan sanatçılardan mitolojilerden bağımsız bir imgelem gücü isteyen bir toplum hiçbir zaman olamaz.

Ölümsüz bir çekiciliği olan mitoslar, belirli koşullarda var olan

5 O. Belli, *Aynı Eser*, 87.

somut gelişmeler üzerine kurulmamışlardır ve dolayısıyla da gerçekliğin bilimsel bir yansıması değildirler. Yani mitolojilerde gelişmeyi oluşturan yönler somut bir nitelik değil, yalnızca düşsel bir nitelik taşır. Bu nedenle mitolojilerin çözmeyi amaçladığı gelişmeler gerçek dışıdır. Çünkü imge gücüyle gerçekleşen mitolojilerde, büyümlü bir gücün varlığına inanılır ve bu gücün tek bir buyruğu ile gerçeklik değiştiriliverir. Oysa bu bir yanılmadır, düşünle gerçeğin birbirine karıştırıldığı çocuksu bir aldatmacadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bugünkü durumda mitolojik konuları içeren çivi yazılı belgelerin yokluğu yüzünden, Urartu mitolojisi hakkında en küçük bir bilgiye sahip değilsek de, Sümer⁶, Babil⁷, Hurri⁸, Hitit⁹, Fenike¹⁰ ve Grek¹¹ efsanelerini bilmekteyiz.

6 Geniş bilgi için bk. *Gılgamış Destanı* (Türkçeye çev. S. Kutlu - T. Durah), Büyük Klasikler, İstanbul 1973.

7 A. Moortgat, *Tammuz, Der Unsterblichkeitsglaube in der Altorientalischen Bildkunst*, Berlin 1949.; H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* (Türkçeye çev. S. Alp), *Türk Tarih Kurumu* 1945, 57 vdd.; P. Gripal, «La poème de la Création», *Mythologie de la Méditerranée Au Gange*, Paris 1963.

8 Geniş bilgi için bk. H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* 1945, 67 vdd.

9 E. Forrer, *Mélanges Franz Cumont* 1936, 690 vdd.; L. Delaporte, «Mythe Du serpent İlluyanka», *Les Hittites*, Paris 1936.; H.G. Güterbock, «Die Schlange Hedammu», *Orientalia XIII*, 1943, 343 vd.; H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* 1945.; A. Goetze, «The Moon that Fell from Heaven», *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* 1950, 120 vd.; A. Goetze, «The Myth of İlluyankaş», *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* 1950, 125 vd. Aynı yaz., *Kleinasien* 1957, 62 vd, 131 vdd, 173 vd.; *Wörterbuch der Mythologie I. Die Kultur Völker I*, (Götter und Mythen im Vorderen Orient), Stuttgart 1965, 151-171.; E. Laroche, *Textes Mythologiques Hittites en Transcription, Première partie Mythologie Anatolienne*, Paris 1965.

10 B. Landsberger, «Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1942, I/1, 86 vd.; C.H. Gordon, «The Poetic Literature of Ugarit», *Orientalia XII*, 1943, 49 vdd.; J. Siegelova, «Appu-Märchen und Hedammu Mythos», *Studien zu den Boğazköy Texten* 1971, 14, 188.

11 Geniş bilgi için bk. H. Hunger, *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* 1953., H.J. Rose, *Griechische Mythologie* 1961.; M.L. West, *Hesiod Theogony*, Oxford 1966.; K. Kerényi, *Die Mythologie der Griechen I-II*, 1966.; A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* 1972.; *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (Türkçeye çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat) Türk Tarih Kurumu, 1977.; E. Simon, *Die Götter der Griechen* 1980.

Bu toplumların mitolojisi, yalnızca efsanevi kavramları ve imge ürünlerini yansıtmakla kalmamakta, aynı zamanda çeşitli kültür bölgelerinin yerel özelliklerini, halkın öz değer yargılarını ve yaşam hakkındaki gerçeklerini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yine bu toplumların mitolojisi, kalın çizgileriyle de olsa hemen hemen anonim bir özellik taşır. Örneğin Babil, Hurri, Hitit, Fenike ve Grek efsanelerinin büyük bir kısmı arasında görülen çarpıcı benzerlik¹², bunun canlı delilini oluşturur. Yalnız eskiçağ toplumlarında bir yerde anonim olan mitoloji, her toplumun sosyo-ekonomik başarı ve kültürel gelişimi ile orantılı olarak yüzlerce kez biçim değiştirir. Yani mitolojilerde en çok rastlanılan olgulardan biri de, sayısız başkalaşım olaylarının ayrı dil konuşan etnik toplumların insanları tarafından sanki kendi efsanesiymiş gibi daha çok sevilerek benimsenmesidir. Çünkü mitolojilerde sık sık rastlanılan düşsel ve öznel biçim değiştirmeler, insanların şu ya da bu şekilde başarı ve utkularını simgelemektedir. Ancak mitolojilerde çok sık görülen başkalaşım, somut bir gelişmede görülen somut bir dönüşüm değildir. Bunlar sayısız gerçek ve karmaşık karşının birbirine dönüşmesinin, insanların kafalarında uyandırdığı düşsel ve öznel dönüşümlerdir. Örneğin Babil'in yaratılış efsanesi «*Enuma Eliş*» de yılan ejderi kavgası¹³, Ras Şamra'da (eski Ugarit) ele geçirilen ve Fenike destanlarını içeren çivi yazıtlı tabletlerde «*Baal*» ın yedi başlı deniz tanrısı yılan ejderi «*Yam*» ile ürkünç kavgası¹⁴ ile denizde yaratılan, herşeyi yiyip neslini bitiren büyük bir yılan ile ilgili metni içeren efsane¹⁵, sanatsal bir şekilde mühürler üzerine konu olarak işlenmiştir. Hititlerin Hurri kökenli «*Hedammu*» efsa-

12 F. Dornseiff, «Altorientalisches in Hesiods Theogonie», *L'Antiquité Classique* 6, 1937, 231-258.; B. Landsberger, «Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1942, I/1, 87 vd.; H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* 1945, 54 vdd, 61 vdd.; G. Sieppel, *Der Typhonmythos, Diss. Greifswald* 1939, 146 vd.; A. Lesky, «Hethitische Texte und griechischer Mythos», *Anzeiger d. Öst. Akad. Wiss. phil. hist. Kl.* 87, 1950, 146.; *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (Türkçeye çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat) 1977, 58 vdd.

13 P. Gripal, «La Poème de la Création», *Mythologie de la Méditerranée Au Gange*, Paris 1963.

14 Dipnot 10'a bakınız.

15 E. Ebeling, «Ein Fragment Aus dem Mythos von der Grossen Schlange», *Orientalische Literaturzeitung*, Berlin 1916, 106-108.

nesinde ise, Kentleri gövdesiyle yıkan, insanları yiyen kötülüğün simgesi yılan ejderi ile tanrıça İstar'ın mücadelesini içeren metin¹⁶, bir yerde insanların kurtuluşunu ve başarısını simgelemektedir. Bunlardan ayrı olarak Akkad çağına ait mühürde, savaşçı tanrı elindeki kargısı ile gövdesinden alevler çıkan, yeraltı tanrılarının buyurganı (despotu) yedi başlı ve çok ayaklı büyük bir yılanı saldırarak, öldürücü darbeler indirmektedir¹⁷. Geç Assur dönemine ait bir mühür üzerinde ise tanrı ya da kahraman olduğu sanılan kişinin yılan ejderi ile olan savaşımının sevilerek işlendiğini gözlemleyebiliriz¹⁸.

Ayrıca Hititlerin *İlluyanka* efsanesinde¹⁹, büyük bir yılanın Fırtına tanrısı ile olan savaşımı sevilerek benimsenmiş, hatta bu efsane imgelem gücüyle biçimlendirilerek sanat yaratmalarına konu olmuştur. Örneğin, bugüne değin Anadolu'da bir benzeriyle karşılaşmadığımız tanrının çok başlı yılan ejderi ile olan olağanüstü ve irkiltici savaşımını gösteren değerli Malatya kabartması²⁰, tinsel güçlerin etkisiyle sanatsal bir şekilde özümlenen *İlluyanka* efsanesini tüm canlılığı ile yansıtır. Dolayısıyla toplumun imge gücünde öznel olarak yaşayarak beslenen ve düşsel bir biçimde özümленerek betimlenen *İlluyanka* efsanesi, artık nesnelleşmiştir. Nesnelleştirilen *İlluyanka* efsanesi de bize, doğa güçlerinin halkın imge gücünün içinde ve imge gücü yoluyla nasıl bağımlı kılınarak denetim altına alındığını ve biçimlendirildiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Daha sonra *İlluyanka* ve bununla ilgili benzer efsaneler, Grek

16 H.G. Güterbock, «Die Schlange Hedammu», *Orientalia* XIII, 1943, 343 vd.; Aynı yaz. *Kumarbi Efsanesi* 1945, 67 vd.; J. Siegelova, «Appu-Märchen und Hedammu Mythos», *Studien zu den Boğazköy Texten* 1971, 14, 188 vd.

17 H. Frankfort, *Cylinder Seals A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London 1971, 121 vd. lev. XXIII/j.

18 F.M. Oppenheim, *Tell Halaf, Die Kleinfunde Aus historischer Zeit* IV, Berlin 1952, 30 vd.; H. Frankfort, *Cylinder Seals* 1971, 198, lev. XXXIV/g.

19 A. Goetze, «The Myth of *İlluyankaš*», *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* 1950, 125 vd.; Aynı yaz., *Kleinasien* 1957, 139 vd, lev. 11.

20 Krş. E. Herzfeld, *Archaeologie Mitteilungen aus Iran* 2, 1930, res. 20.; L. Delaporte, *Lutte Contre le Grand Serpent, Malatya I*, Paris 1950, 34.; T.H. Bossert, *Altanatolien*, 1942, res. 769.; E. Akurgal, *Die Kunst Der Hethiter*, München 1961, 52, res. 104.

dünyasının mitolojisini de etkilemiştir²¹. Örneğin ünlü Malatya kabartmasındaki Fırtına tanrısının İlluyanka ejderiyle olan savaşımında, gökten kızgın ejderin üzerine yağmur ve dolu yağdırılması sahnesiyle, Hesiodos'un «Typhon» efsanesinde, Zeus'la Typhon arasındaki savaşta göğe karşı gelen, çevreyi kasıp kavuran yüz yılan boyunlu, insan başlı, kanatlı ve yılan ayaklı canavara Zeus'un şimşek ve dolularla vurması olayını içeren metin²², özünde İlluyanka efsanesi ile ilgili inancın Grek dünyasına şu ya da bu şekilde yansımından başka bir şey olmasa gerekir.

Urartularda ise —mitolojik konuları içeren çivi yazılı belgelerin yokluğu yüzünden— Mezopotamya ve Anadolu'da çok yaygın olan karmaşık mitolojik ve dinsel kavramlar ile çok gelişmiş destanların olup olmadığını ne yazıkki şimdilik bilemiyoruz. Bilindiği gibi Hurriler, yaratmış oldukları efsanelerin yanı sıra, Babil efsanelerini de Anadolu'ya aktararak, Hitit efsanelerini etkilemişlerdir²³. Ayrıca Ras Şamra'dan ele geçirilen Fenike diliyle yazılmış çivi yazılı tabletlerde, Fenike efsanelerindeki Hurri kültürünün etkileri ortaya çıkarıldığı gibi, Fenikeliler aracılığı ile Hurri kültürünün Grek efsanelerini nasıl etkilediği de ortaya çıkarılmıştır²⁴. Yani Hurriler, yaratmış oldukları özgün efsanelerin yanı sıra, aracılık yaparak Babil efsanelerini Anadolu'ya aktararak Hitit, Fenike ve Grek efsanelerini etkiledikleri halde, acaba ardılları olan Urartular ve Urartu efsanelerini hiç mi etkilememişlerdi? Ne yazıkki bu önemli sorun, ancak mitolojik konuları içeren çivi yazılı Urartu

21 J. Schmidt, «Typhoeus-Typhon», *Rochers ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* V, 1916-1924, 1427 vd.; A. Lesky, «Hethitische Texte und griechischer Mythos», *Anzeiger d. Öst. Akad. Wiss. phil. hist. Kl.* 87, 1950, 146.

22 J. Schmidt, «Typhoeus-Typhon», *Rochers ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* V, 1916-1924, 1427 vd.; Hesiods, *Theogonie*, 820 vd.; H.V. Wilamowitz - Möllendorff, *Der Glaube der Hellen* I, 1931, 266.; G. Seippel, *Der Typhonmythos* 1939, 129 vd.; H. Hunger, *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie* 1953, 348.; F. Worms, «Der Typhoeus-Kamp in Hesiods Theogonie», *Hermes* 81, 1953, 29-45.; *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (Türkçeye çev. S. Eyüboğlu - A. Erhat), 1977, 825 vdd.

23 H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* 1945, 3, 67 vdd.

24 B. Landsberger, «Ras Şamra'da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi», *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1942, I/1, 86 vd.; H.G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi* 1945, 64 vd.

belgeleri bulunduğu zaman çözümlenecektir. O zaman bizlere zengin ve ilginç Urartu resim sanatı ile kuşaktan kuşağa aktararak halk arasında canlı bir şekilde varlığını sürdüren efsaneler ve bu efsanelerin sanat yaratmalarına konu olarak işlendiği değerli etnografik malzemeler yardımcı olmaktadır. Ayrıca mitolojik konuları içeren Urartu yazılı belgeleri bulunsa bile, halk kütleleri hiç bir zaman işlenmemiş olmasına karşın, devletin tekelinde olan efsaneler halk arasında çok daha köklü bir şekilde yaşamaya devam ediyor olmalıydı. Çünkü halk yığınları tarafından benimsenen ve çok sevilen mitolojik konuları içeren sanat yaratmaları, kapalı bir meslek haline gelen Urartu saray ve şehir sanatında sanatçıların kiskançça koruduğu bir giz olarak kalmamış²⁵, tersine her zaman için geniş halk toplulukları tarafından sevilerek benimsenen ve anlaşılan bir sanat dalı olmuştur.

Anadolu'da çeşitli sanat yapıtları ile elsanatlarına işlenen ilginç motifler, yüzyıllar boyunca din, büyü ve mitoloji ile bağlantısını koparmadan varlığını sürdürmüştür. İlluyanka efsanesi ile ilgili benzer inanç ve efsanelerde, halkın imge gücünde kendini farkında olmadan sezdirecek kadar derin kökler salarak canlı bir şekilde yaşamaya devam etmiş olmalıdır. Örneğin özünde İlluyanka efsanesini yansıtan benzer inançlar, Anadolu'daki toplumlar tarafından da sevilerek benimsenmiş, hatta bu efsane çağların akışı içinde toplumdaki topluma bir görenek, gelenek niteliğinde akıp gelerek, mozaik, taş blokları ile elsanatlarına en çok işlenen konulardan biri olmuştur. Ancak mozaik, taş blokları ile zengin etnografik eşyalar üzerine sanatsal bir biçimde betimlenen İlluyanka, nitelik değiştirerek ejder olmuştur ve tanrı ile savaşmaz, göğün gücünü simgeleyen kartal^{25a} ile savaşır^{25b}. Örneğin, 6. yüzyıla tarihlenen İs-

25 O. Belli, *Aynı Eser*, 93.

25a Kartalın kutsal bir nitelik kazanarak tanrı ya da tanrıçayı sembolize ettiğini kaya kabartmaları da doğrulamaktadır. Örneğin Yazılıkaya'da (K. Bitel, *Yazılıkaya* 1975, lev. 4, 25-26, 31) çift kartal motifi üzerindeki iki tanrıça, Fırtına tanrısı ailesine mensuptur. Krş. H.G. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy II*, *Archiv für Orientforschung* 7, 1942, 19.; A. Götze, *Kleinasien* 1957, 141. Ayrıca Tarsus'tan gelme bir mühür baskısı üzerindeki çift kartal, yine tanrı ile bağlantılıdır. Geniş bilgi için bk. H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası* 1965, 180 vd.

25b Adab'dan (bugünkü Bismaya) ele geçirilen ve İstanbul'da bulunan

tanbul Büyük Saray yer mozayiğinde²⁶ (Lev. I, 1), dev bir kartalın yılan ile irkiltici savaşımı, yetenekli sanatçı tarafından sanki canlı gözlemden çıkarılmış sezisini verecek şekilde büyük bir başarı ile canlandırılmıştır; gagaları arasında gövdesinden tuttuğu yılanı büyük bir hiddetle sallayan kartalın güçlülüğü karşısında yılanın güçsüz ve umutsuz kıvranışı, kötülüğün gücünün nasıl yenildiğini yansıtmaktadır. Öte yandan 9. ya da 10. yüzyıla tarihlenen bir Bizans kilisesinin cephesinde bulunan kabartmalı iki blok üzerinde, —basit de olsa— kartallar ile yılan ejderlerinin mücadelesi canlandırılmıştır²⁷ (Lev. I, 2). Devşirme malzeme olarak kullanılan ve kilisenin yapımından çok daha eski bir döneme ait bu iki blok, yine Anadolu kökenli benzer mitolojik sahneyi yansıtmış olmalıdır.

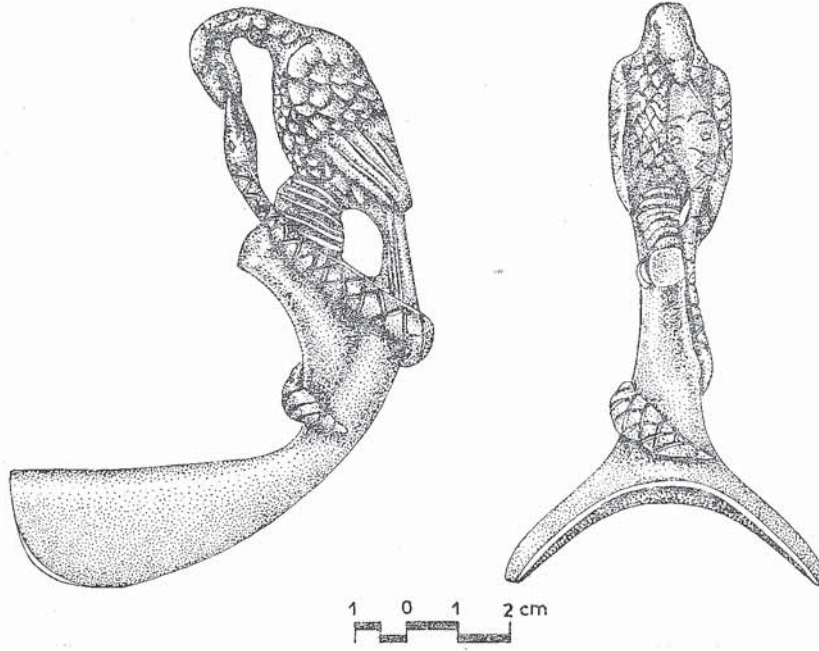
Osmanlı imparatorluğu döneminde ise, yabancı ülkelere ihraç edilecek kadar çok sayıda dokunan değerli Türk halıları üzerine, pençelerini açmış çok ayaklı ejdere saldıran kartal (ya da zümrüdü anka) motifi (Lev. II), 15. yüzyıldan beri en çok işlenen konuların başında yer almaktadır²⁸. Koyu kırmızı ve mavi gibi çok çatışkılı renklerle dokunan değerli halılar üzerine ana tema olarak işlenen kartallarla yılan ejderlerinin savaşımını yansıtan sahneler,

Akkad devrine ait bir vazo parçası üzerinde, iki yılan ejderinin meydana getirdiği örgü üzerindeki kartal motifi, çağlar boyunca kartallarla yılanların irkiltici savaşımını yansıtan mitolojik sahnenin en eski örneğini oluşturmaktadır. Diorit taşından yapılan vazo üzerine oyularak oldukça başarılı bir şekilde işlenen bu ilginç sahnenin eskiden sedef kakmalı olduğu ve belki de bir kentin arması olabileceği ileri sürülmüştür (krş. E. Ebeling - B. Meissner, «Adler», *Reallexikon der Assyriologie* I, 1932, 37, lev. 6). Ancak benzerine çok az rastlanılan bu gizemli sahne, o dönemde bir kentin arması olmaktan çok, mitoloji ile ilgili bir konuyu yansıtmış olmalıdır.

26 D.T. Rice, *Byzantine Art* 1968, res. 93.; D.T. Rice - M. Hirmer, *Kunst aus Byzanz* 1959, res. 39.

27 Atina'da bulunan Gorgoepikos (Ayios Elefterios, Küçük Metropolis Kilisesi) kilisesi için bk. C.H. Diehl, *Manuel D'Art Byzantin*, Paris 1925, 454 vd, res. 213.; D.T. Rice, *Byzantine Art* 1954, res. 4.; A. Grabar, *Sculptures Byzantines de Constantinople*, Paris 1963, lev. LXIV/2.; Aynı yaz., *Sculptures Byzantines du Moyen Age II*, 1976, lev. LXVI b.

28 K. Erdmann, *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, 15. Asır Türk Halısı, (Türkçeye çev. H. Taner), 1957, 116 vd. res. 46-47.; Aynı yaz., *Der Orientalische Knüpfeppich* 1965, res. 15.; Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı* 1974, 36, 40, res. 9-11, 13, lev. 22.; O. Aslanapa - Y. Durul, *Selçuklu Halıları*, 61, tablo 33.

Res. 1.

geometrik çizgilerle gittikçe stilize edilmelerine karşın, yüzyıllar boyunca özgün içeriğinden herhangi bir şey kaybetmeksizin kesin-tisiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Tunçtan tek kalıp halinde dökme tekniği ile yapılan çok sayıda ayakkabı çekeceğinin tutamak kısmına ise²⁹ (Res. 1), dev bir kartal ile yılanın irkiltici savaşımı, en küçük ayrıntısına varıncaya dek büyük bir başarı ile canlandırılmıştır; kuyruğunu kartalın pençe ve ayaklarına dolmasına karşın, başını kartalın gagaları ara-

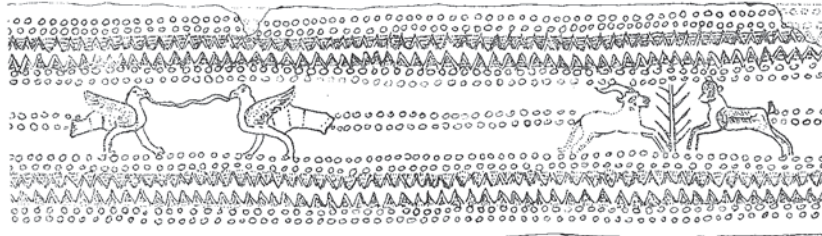
29 Özel koleksiyona ait olan bu ilginç ayakkabı çekeceğini yayında kullanmamıza izin veren sayın İ. Gündoğ Kayaoğlu'na, çizimleri büyük bir özenle yapan mimar arkeolog S. Başar İzgiz ve Savaş Harmankaya ile fotoğrafları çeken arkadaşım Selamet Taşkın'a teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

Res. 2.

sından kurtaramayan yılanın güçsüz ve umarsız kıvranışı, yüzyıllar boyunca halk arasında varlığını sürdüren benzer efsaneyi yansıtmaktadır (Lev. IV, 1).

Eski Van şehrinden ele geçirilen pirinçten yapılmış bir kapaklı sahanın arka kısmına, kazıma tekniği ile oldukça stilize edilmiş hayat ağaçları, kartallar (ya da leylek) ile boynuzlu yılan ejderi

Res. 3.

motifi betimlenmiştir (Res. 2). Kompozisyonun altındaki «fani» yazısı ile bir halk sanatçısı tarafından yapıldığı sanılan bu ilginç sahne, alışılmış biçimde yaşamın günlük sorunlarından çok, halk arasında köklü bir şekilde yaşayan yine aynı efsaneyi canlandırmış olmalıdır (Lev. III). Çünkü ölümsüz yaşamı simgeleyen hayat ağaçları ve göğün gücünü yansıtan kartal motifleri ile kötülüğü simgeleyen yeraltı tanrılarının buyurganı yılan ejderi, motif ve kompozisyon seçiminde olduğu kadar, içerik yönünden de çok yüksek değerde olan bezeme öğelerini oluşturur. Bu gizemli sahne, M.Ö. 6. yüzyılın başlarına tarihlenen tunçtan yapılmış bir Urartu kemeri üzerindeki kartal, yılan ve hayat ağaçlarına gerek kompozisyon, gerekse içerik yönünden şaşılacak biçimde benzerlik göstermesiyle dikkati çeker. Örneğin, Patnos çevresindeki Urartu yerleşme merkezleri ya da gömütlerinden yapılan kaçak kazılar sonucunda ele geçirildiği sanılan ve bugün Adana Bölge Müzesinde bulunan tunç bir kemer üzerinde³⁰, ortadaki hayat ağacına karşılıklı ön ayaklarını dayayan keçi motifleri ile kanatları açık ve gagaları arasında tuttukları yılanı çekiştiren karşılıklı kartal motifleri de (Res. 3, lev. IV, 2) acaba aynı inanç ile ilgili olabilir mi? Bunu şu anda kesin olarak yanıtlamak olanaksız. Ancak mitolojik konuları içeren çizi yazılı Urartu metinlerinin yokluğuna karşın, gerek Urartu kemeri, gerekse yüzyıllar boyunca mozaik, taş kabartmaları ile el sanatlarına sevilerek işlenen kartallarla yılanların savaşımını yansıtan gizemli sahneleri, Doğu Anadolu yüksek yaylasında geleneksel kültürün sürekliliği ile kuşaktan kuşağa aktarılarak anlatılan efsaneler de pekiştirmektedir. Günümüze değin usta ozanların ağzından kuşaklar boyu binlerce kez anlatılan, durmadan söylenen efsaneler, yeniden kalıba dökülmüş ve böylece hiçbir zaman bilinçli sanat düzeyine erişmeksizin doğal bir yetkinliğe ulaşmıştır. Bu efsanelerden biri de, kartallar ile yılanların savaşımını dile getirir³¹;

30 Krs. O.A. Taşyürek, *Urartu Kemerleri* 1976, env. no. 5.29.973, fig. 5, res. 24.

31 Kartallar ile yılanların savaşımını dile getiren benzer efsaneler, ayrı dil konuşan, gelenek ve görenekleri birbirinden farklı etnik toplumların düşünce ve dinsel inancına göre biçim değiştirerek nitelik kazanmıştır. Örneğin İran halk efsanelerinde kartallarla yılanların savaşı, Eski Mısır ve Arap toplumunda eş nitelik taşıyan öykülerin özü ve Hristiyan dinindeki St. George'un yılan ejderi ile olan savaşımı ve bunun sanat yaratmalarına yaygın olarak yan-

«..... Kartallar ile yılanların ürkünç savaşımında yılanlar yenilir ve yaralarının üstlerine yüklenip büyük bir göç halinde geri çekilirken, bir köy halkı bunları görür. Halk, koyun ve keçilerden sağdıkları kova kova sütleri tekne ve yayvan kaplara boşaltarak, savaşta yenik düşen yılanlara sunar. Yılanlar hem sütü içer, hem de yaralarını süt dolu kapların içine bırakarak yaralarının iyileşmesini kolaylaştırırlar....».

Bu efsanenin özünde ise daha köklü, daha derin bir inanç saklıdır. Yani kartallar ile yılanların savaşımı, iki ayrı inancın yansıtıcısı, iki ayrı inanç varlığının çarpışması olabileceği gibi, özellikle yer ile göğün, birbirine karşıt iki büyük tanrısal gücün de savaşımıdır. Kartal ölümsüz yaşamın simgesi olarak benimsenen göğün, yılan ise kötülüğün simgesi olarak yeraltı tanrılarının gücünü yansıtır ve savaş her zaman olduğu gibi yine göğün utkusuyla sonuçlanır.

Sonuç olarak, Urartu sanatında karşılaştığımız bu ilginç sahenin içeriğini kesinlikle yorumlayamadığımız gibi, komşu kültürlerin mitolojisi ile de karşılaştırıp bağlantı kuramıyoruz. Her ne kadar Hititlerin İlluyanka efsanesi ile ilgili benzer inancın biçimde değişikliğe uğrayarak Urartu sanatına ve daha sonra mozaik, taş kabartmaları ile zengin el sanatlarına yansımaları olarak yorumladığımız bu sahne, acaba gerçekten İlluyanka efsanesi ile eşdeğerde özgün bir içerik taşıyormuydu? Bunu şimdilik kesinlikle yanıtlamak olanaksız. Sık sık yinelediğimiz gibi bu önemli sorun, ileride çivi yazılı Urartu belgeleri bulunduğu zaman çözümlenecektir. Ancak her şeye karşın, Urartu kemeri üzerindeki bu ilginç sahne, çağların akışı içinde toplumdan topluma bir görenek, gelenek niteliğinde akıp gelen ve kuşaklar boyu binlerce kez anlatılan kartallarla yılanların savaşımını dile getiren efsane ile bu efsanenin sanat yaratmalarına konu olarak işlendiği benzer sahnelerle en azından eşdeğerde özgün bir içerik taşımış olmalıdır.

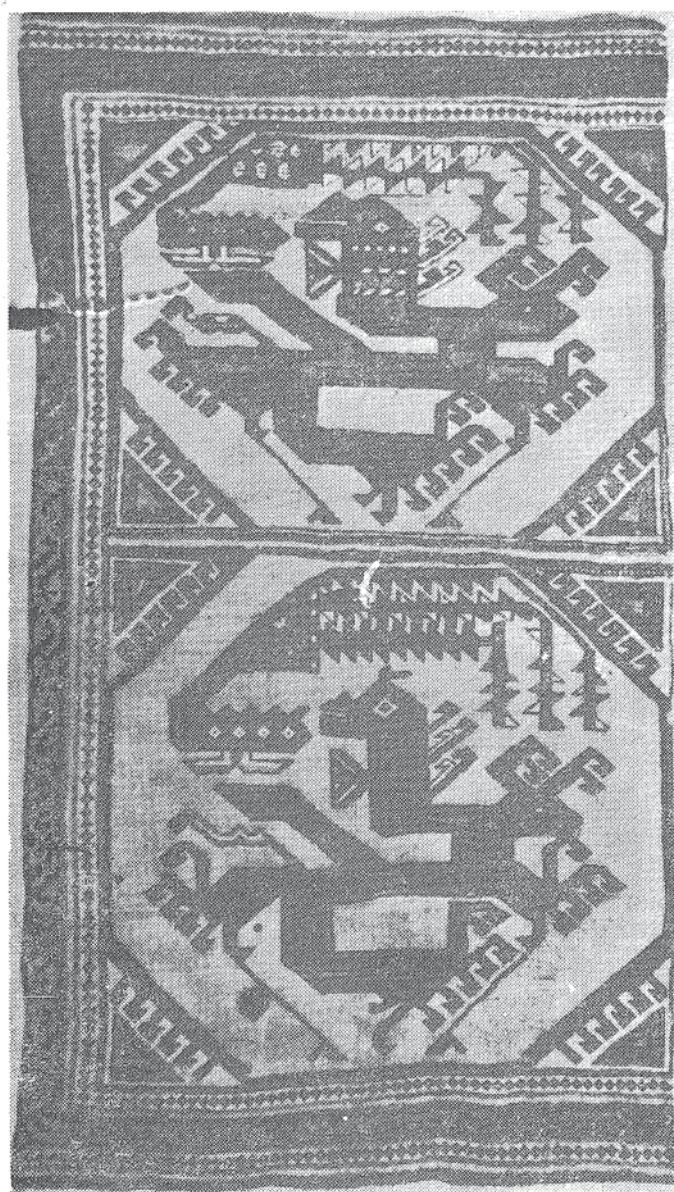
sıması, yerle göğün, birbirine karşıt iki büyük tanrısal gücün savaşımının yüz-yıllar boyunca ayrı dil konuşan etnik toplumlar arasındaki değişik biçimlerde dile gelmesinin somut örneklerini oluşturur.

1

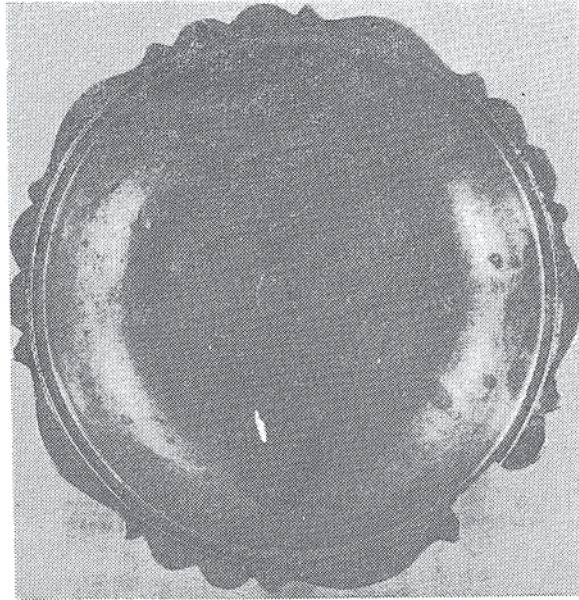

2

O. BELLI

Levha III

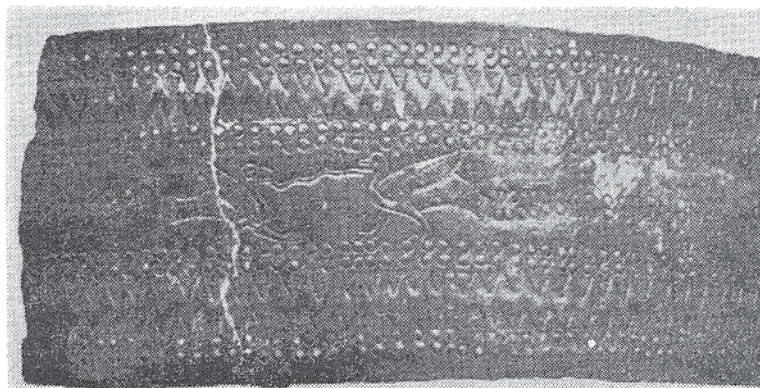
1

2

1

2